

Панченко В.С.,
к.і.н, викладач вищої категорії,
голова циклової комісії суспільних
дисциплін Житомирського
торговельно-економічного коледжу КНТЕУ
panchenkoviktoria@gmail.com

МИРОВІ СУДИ ВОЛИНИ НА ВАРТІ ЗАКОННОСТІ ТА ПРАВОПОРЯДКУ У РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті на основі аналізу широкого кола архівних джерел проаналізовано нормативну базу діяльності мирових судів у 1917-1919 рр., їх судові практики та умови роботи. Встановлено, що незважаючи на складні обставини мирові суди Волині продовжували здійснювати правосуддя у регіоні та надавати населенню кваліфіковану юридичну допомогу. Українські уряди вживали заходів до розбудови структури та збільшення компетенції місцевих судів, проте залишали поза увагою матеріально-технічне забезпечення суддівської діяльності. Автором зроблено висновок про високу ефективність місцевого судочинства та вагому його роль у становленні законності та правопорядку у Волинській губернії у часи національної революції.

Ключові слова: Українська революція, мирова юстиція, Волинь, мировий з'їзд, компетенція, законність, правопорядок.

Трансформаційні процеси, що протікають нині в Україні з метою оновлення держави та підтримання євроінтеграції, актуалізують необхідність пошуку нових форм здійснення судочинства. У проголошеній Президентом програмі розвитку «Стратегії-2020» перед судовою владою поставлено завдання демократизації, оптимізації, прозорості та ефективності її діяльності, а також доступності, відкритості. Якнайбільше цим вимогам, на наш погляд, відповідає мировий суд, який під різними назвами вже успішно функціонує в Англії, Ізраїлі, Італії, Швейцарії, США, Канаді. Мала подібний досвід і наша країна – починаючи із часів Гетьманщини і аж до ХХ ст. Особливо ефективно функціонували мирові установи на Волині у період «довгого» дев'ятнадцятого сторіччя. Їхню дієвість доводить той факт, що новостворені українські національні уряди, розробляючи кожен свою судову реформу, залишали незмінною мирову юстицію. Тому сьогодні видається не зайвим ще раз вивчити практики її становлення й розвитку.

Проблематика, пов'язана із особливостями вітчизняного судочинства 1917-1919 рр., є нині малодослідженою. Мирова юстиція як складова цієї системи – практично не вивченою. Сучасники революції, в силу нетривалості та надмірної насиченості

подіями періоду, за браком часу не змогли підготувати спеціалізованих робіт із історії юриспруденції. В основному їхня увага у мемуарах і спогадах прикута до перипетій боротьби за незалежність, особистих стосунків між політичними лідерами і лише епізодично згадуються окремі рішення у судовій сфері [25; 27; 56].

У радянський час історичні дослідження розвивались у руслі комуністичної ідеології, тому більшість авторів розглядали дореволюційні суди як репресивний апарат влади, що діяв в інтересах самодержавства, а тому апріорі був несправедливим [26; 30; 36, 61]. Більш того, сам факт існування мирової юстиції після більшовицького Декрету про суд 1917 р. замовчувався [37; 50; 63], а якщо побіжно і згадувався, то лише як прикрий і тимчасовий пережиток минулого, не вартий пильної уваги [58].

Із здобуттям Україною незалежності та демократизацією історичної науки з'явилися і перші спроби аналізу політики українських урядів 1917-1919 рр. у судовій сфері. Так, В. Соломинко [57], О. Тимощук [59] та О. Яременко [62], вивчаючи правовий статус інституту гетьманства, зупинялись і на розкритті політики Української Держави щодо суду у 1918 р. В. Мусієнко та О. Машевський [52] охарактеризували специфіку функціонування Міністерства юстиції доби Української революції та впроваджуваної ним українізації. Більш спеціалізоване дослідження проблем судоустрою здійснив у середині 1990-х рр. О. Мироненко [47-49], зупинившись на всіх етапах реформ українських урядів 1917-1919 рр.

Значним внеском у дослідження визначеної теми стала дисертаційна робота Ю. Вовка [29]. У ній автор окреслив систему вітчизняного судочинства доби революції шляхом аналізу чинних тоді нормативно-правових актів та широкого спектру архівних джерел. Продовжив вивчення цієї тематики В. Рум'янець, акцентувавши увагу на питання юридичної техніки [54-55]. Процедуру кримінального судочинства та її регулювання розкрила В. Землянська [39-41]. Своєю чергою Ю. Меліхова, зацікавлена постаттю судді, вивчала кадрову політику влади в її історичному розвитку [46]. Проблема судочинства часів Української революції в основному порушувалася сучасними науковцями лише на загальноукраїнському рівні. Лише в 2000-ні рр. з'являються роботи, націлені на регіональну специфіку. Приміром, напрацювання І. Козинець [42], І. Гуцалюк [33-

34].

З огляду на сказане, у пропонованій статті ставимо за мету на основі аналізу нормативної бази діяльності мирових судів у 1917-1919 рр., їх судових практик та умов діяльності визначити ступінь ефективності місцевого судочинства та його роль у становленні законності та правопорядку у Волинській губернії у часи національної революції.

Нормативна база діяльності мирових судів. Повалення самодержавства та проголошення національної влади в особі Центральної Ради поряд із хвилею народного піднесення та революційного ентузіазму викликали зростання злочинності, мародерства та анархії на місцях. Це підштовхнуло український уряд до якнайшвидшого реформування вітчизняного судочинства. Починаючи з 4 травня 1917 р., розширювалась компетенція мирових судів: тепер вони могли розглядати цивільні позови до 1000 крб., а також кримінальні справи з покаранням до 1,5 роки тюремного ув'язнення [48, с. 70]. При цьому мирові судді мали обиратися на місцевих повітових зборах або міськими думами терміном на три роки. До цих посадовців висувалися такі вимоги: місцеве походження, середня освіта і володіння 400-1600 десятинами землі. Для кінцевого вирішення справи, а також для розгляду касаційних клопотань створювалися з'їзди суддів, куди входили головуючий, обов'язковий член і всі мирові судді округу [51, с. 5-14].

Однак на Волині окреслений порядок комплектації кадрового складу мирових установ запроваджений так і не був. Це обумовлювалось нетривалим перебуванням при владі Центральної Ради, технічними труднощами проведення виборів у регіоні, охопленому воєнними та революційними подіями, а також браком коштів. Тому у Волинській губернії було продовжено термін повноважень імперських суддів за умов їх політичної лояльності до нової влади. Це мало позитивні наслідки для краю. В інших регіонах, за даними Ю. Меліхової, суддівський корпус поповнювався «випадковими людьми», які часто не мали жодної освіти та не володіли особистісним потенціалом [46, с. 224]. На Волині судові провадження здійснювали високоосвічені (отримали вищу юридичну освіту 58%, вищу неюридичну – 41%) та досвідчені (прослужили 10-13 років у судовому відомстві) чиновники старої формації [3]. Для них була притаманна «унікальна вченість, велика жага до

пізнання, чесність та самостійність в ухваленні рішень» [43, с. 269].

До розробки вітчизняного законодавства часто долучались юристи-практики з різних регіонів України. Зокрема, Луцький та Рівненський мирові з'їзди Волинської губернії ініціювали 30 травня 1917 р. зібрання судових приставів Київського судового округу для вирішення питань, пов'язаних зі зміною їх компетенції, утворенням профспілок для захисту прав; формуванням судових дільниць, переглядом порядку розподілу спеціальних сум. За результатами засідання був ухвалений протокол із пропозиціями, переданий у Міністерство [4, арк. 60 зв.].

13-14 червня 1917 р. у Педагогічному музеї відбувся з'їзд українських юристів, на якому з доповіддю «Про державний лад України на підставі вимог життя і теорії державного права» виступив М. Грушевський. Українські правники ухвалили негайно приступити до відновлення і творення національного права на підставі даних науки, життя і правосвідомості людності згідно нових суспільних умов. Тоді ж ухвалено рішення про необхідність загальної українізації судочинства [48, с. 71], проте відповідний закон був прийнятий лише 1 березня 1918 р.

У розісланому циркулярі Народного Міністерства судових справ стверджувалось, що у семиденний строк з'їзди мирових суддів зобов'язані замінити російськомовні написи, оголошення, бланки, печатки і т.п. на відповідні українські. Разом із тим, пропонувалось всім урядовцям негайно приступити до вивчення державної мови, а на перехідний період дозволялось окремо найняти знавців для ведення діловодства належним чином [5, арк. 67]. У подальшому подібні розпорядження дублювались 5 березня 1918 р. [4, арк. 50], 23 березня 1918 р. [6, арк. 7], 5 квітня 1918 р. [7, арк. 43-43 зв.]. Однак одразу при реалізації цієї правової норми виникли певні труднощі. Вже 30 березня 1918 р. суддя восьмої дільниці Житомирського мирового з'їзду В. Мазюкевич звернувся до керівництва із проханням роз'яснити йому хто фінансуватиме українізацію, як правильно перекласти юридичну термінологію, де, живучи у селі, можна взяти уроки літературної української мови [8, арк. 8]. Судячи із того, що і уряд П. Скоропадського, і Директорія розсилала такі ж вказівки, то порушені суддею питання не знайшли свого вирішення.

Майже одразу після проголошення УНР (10 листопада 1917 р.) Центральна Рада

видала нову постанову про те, що «суд на Україні твориться іменем Української народної Республіки», яка отримала схвальні відгуки у юридичних колах Волині. Цей акт активно обговорювався місцевими юристами, з ним пов'язувались надії на подальше реформування судочинства та вирішення назрілих проблем [9, арк. 60]. Однак, далеко не скрізь були настільки оптимістичні настрої. Вже у грудні генеральне секретарство судових справ, одержавши відомості, що деякі суди все ще проголошують вироки і рішення за наказом Тимчасового уряду, попередив судові інституції про виключення їх із системи фінансування за такі порушення [48, с. 74]. Тоді ж М. Ткаченко направив циркуляр головам з'їздів мирових судів, у якому просив негайно припинити пересилання на розгляд Сенату касаційних скарг щодо справ, які вирішувались судами на території України [28, с. 11]. У такий спосіб юрисдикція вищого російського судового органу на території України остаточно припинялася.

З початком першої радянсько-української війни більшовики чинили спротив діяльності мирових судів. Так, секретар судових справ Української Радянської Республіки В. Люксембург розіслав телеграму, в якій наголошував на необхідності приступити до скасування усіх старих судових закладів [29, с. 8]. Проте, незважаючи на такі складні умови, мирові інституції Волині продовжували функціонувати.

Повернення в Україну Центральної Ради разом з військами Німеччини та Австро-Угорщини поставило на порядок денний ще одну проблему – розділення компетенції вітчизняних мирових та німецьких польових судів, оскільки непоодинокими ставали випадки втручання військової влади у цивільно-правові спори українських громадян. Лише 25 квітня 1918 р. був виданий наказ генерал-фельдмаршала Г. Ейхгорна, в якому в загальних рисах вказувалось, за вчинення яких злочинів цивільні особи підлягали німецьким судам [32, с. 126].

З початку березня 1918 р. профільне міністерство почало докладати всіх можливих зусиль аби налагодити роботу судових органів на місцях. Так, у циркулярі від 1 березня 1918 р. перед головами мирових з'їздів ставилося завдання найшвидшого розгляду справ, точного виконання вироків. Задля цього вони могли звертатися за допомогою до цивільної та військової влади і з свого боку також

сприяти роботі цих органів для встановлення порядку і спокою [5, арк. 63]. Прагнучи зменшити кількість інстанцій на місцях, Центральна Рада своїм циркуляром від 3 березня 1918 р. № 4 скасувала волосні та верхні сільські суди, а всі підсудні їм справи передала у компетенцію мирового. З одного боку, це знищило зайву інстанційність, судову тяганину та полегшило контроль, а з іншого – в рази збільшило обсяг повноважень і відповідно виконуваної роботи. Наведемо оцінку цих змін мировим суддею п'ятої дільниці Житомирського округу П. Ількевичем: «... нині межі відомства мирових суддів у кількісному і у якісному відношенні розсунуті настільки, що без перебільшення можна сказати, що мабуть у всьому світі немає такої судової, одноосібної влади, яка б за обсягом компетенції могла б конкурувати із межами відання нинішньої вітчизняної мирової юстиції! Без сумніву, що у зв'язку із цим, розширилась, значно зросла і робота суддів» [6, арк. 33].

Ще одним проявом європеїзації мирової юстиції став перехід із старого юліанського календаря на західноєвропейський григоріанський, а також на середньоєвропейський час із одночасним переведенням стрілок годинників на одну годину вісім хвилин назад у порівнянні із петроградським часом. Означені зміни регулювались Законом УНР від 18 лютого 1918 р. [5, арк.62] і свідчили про прагнення Центральної Ради долучитись до передової демократичної спільноти і якнайшвидше порвати із імперським минулим.

Після встановлення гетьманату П. Скоропадського мирового юстиція зазнала чергових змін. Нові Закон «Про титул, іменем якого твориться суд в Україні» – «Іменем закону Української держави» та Закон «Про урочисту обіцянку урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі» від 13 травня 1918 р. – започаткували законодавче оформлення діяльності та регулювання суду в Україні гетьманської доби. Вже 15 травня 1918 р. голова Житомирського мирового з'їзду В. Лебединський, а вслід за ним і решта суддів та канцеляристів склали присягу на вірність країні наступного змісту: «Урочисто обіцяю додержувати вірності Державі Українській, твердо виконувати її закони, чинити справедливий суд, як совість мені каже, і завжди поводитись відповідно з гідністю свого стану» [10, арк. 9]. До 26 травня подібні обітничі дали і решта суддів Волинської губернії [11, арк. 22].

Голова з'їзду мирових суддів округу призначався гетьманом за поданням

міністра юстиції з числа осіб, які могли претендувати на посаду по судовому відомству не нижче члена окружного суду, або з числа дільничних мирових суддів, які обіймали цю посаду не менше трьох років. Законодавець передбачив, що при значному обсязі справ з'їзди могли поділятися на відділення, в одному з яких головував постійний голова з'їзду, в інших – тимчасові [35, с. 1].

2 червня 1918 р. були внесені деякі зміни і доповнення до закону Тимчасового уряду від 4 травня 1917 р. про місцевий суд. Зокрема, у разі, коли вибори мирових суддів не відбулися або було обрано менше мирових суддів, ніж передбачав штатний розклад, або генеральний суд не затвердив кого-небудь з обраних претендентів, то міністр судових справ мав право призначити їх на строк повноважень виборних колег. Мирові судді обиралися повітовими земськими зібраннями у сільській місцевості і міськими думами у містах [55, с. 85]. На Волині подібні вибори були заплановані і подекуди проведені протягом весни 1918 р. Приміром, Рівненська повітова управа повідомляла мешканців через газети, щоб усі бажаючі балотуватись на посаду судді протягом двох тижнів із дати публікації подавали у канцелярію заяви із додатком документів, що надають відповідне право [6, арк. 1].

Однак, як виявилось згодом, не в усіх округах переобрали суддів. Відсутність достатньої кількості місцевих правників, а також брак коштів змушували уряд у низці випадків продовжити перебування на посадах працівників колишніх російських судових установ. Заступник державного секретаря М. Могілянський визнавав: «Особливо важко було налагодити апарат місцевої влади, з фатальною неминучістю доводилося повертати і вербувати для кадрів нової влади людей досвіду старого часу» [45, с. 289]. Стосовно Волині прикладом може бути Житомирський з'їзд суддів, де весь корпус в основному зберегли і лише шестеро суддів призначено міністром на новоутворені дільниці, а сьомий зайняв пост через звільнення попередника [12, арк. 4-5].

Влітку 1918 р. було затверджено постанови Ради міністрів про розширення компетенції мирових судів. З 14 червня вони мали право розглядати справи, коли збитки, заподіяні злочином, не перевищували 3 000 руб., а щодо самовільно зрубаних або понівечених дерев – 1 500 руб. 21 червня те ж саме встановлено і щодо

цивільних справ. Відтепер позови на суму до 3 000 руб. розглядались саме мировими судьями. У судочинстві, як і раніше, послуговувались «Статутом про покарання, що накладаються мировими судьями», «Статутом про покарання кримінальні і виправні», відповідними статтями карного і цивільного права Російської імперії. Але інколи до них вносилися суттєві зміни, спрямовані насамперед на «підтримання авторитету влади, захист приватної власності як фундаменту культури і цивілізації, інтересів приватного підприємництва і великих власників, на боротьбу з кримінальною злочинністю» [31, с. 1].

Прикладом згаданих нормативних актів можуть слугувати наступні. Постанова «Про деякі тимчасові заходи щодо охорони державного порядку і громадського спокою» від 26.07.1918 р. надавала право притягнути до кримінальної відповідальності осіб, що посягали на державний лад і громадський спокій. Посилював відповідальність за злочини Закон «Про доповнення постанови про деякі тимчасові заходи до охорони державного порядку та громадського спокою» від 02.10.1918 р. [16, арк. 1]. Іншим нормативним актом задля забезпечення правопорядку була постанова «Про заходи щодо осіб, які загрожують державній безпеці Української Держави та її правопорядку» від 24.09.1918 р. Важливим правовим засобом боротьби проти страйків та саботажів, які охоплювали все більше різних підприємств, стало прийняття постанови «Про відновлення на Україні сили Закону Російської держави від 2 грудня 1905 р. про покарання за участь у деяких страйках» від 19.07.1918 р., яка передбачала кримінальне переслідування та суворі покарання за будь-які заклики чи агітацію до страйків [53, с. 154].

Проблема використання української мови як державної залишилася актуальною упродовж усього функціонування гетьманату. Її статус не був офіційно зафіксований у Законах про тимчасовий державний устрій України. Особливої гостроти набуло впровадження української мови в судочинстві. Довкола цього питання точилася палка дискусія у суспільстві. Міністр юстиції М. Чубинський виступав за підбір у першу чергу високого за своїми знаннями і моральними принципами персоналу без уваги до мови, якою вони володіють. Він стверджував «обов'язкове судомовлення на українській мові тільки внесе непорозуміння при тлумаченні і застосуванні законів і відсторонить від участі у веденні справ цілий ряд

видатних юридичних діячів і адвокатів, які ще не володіють українською мовою» [56, с. 258]. Саме за його наполяганням видана постанова, яка дозволяла надалі до перекладу законів і термінів українською мовою зберегти в судочинстві мову російську.

Однак, і в цьому питанні юристи Волині пішли уперед: більшість мирових суддів негайно переходили на державну мову діловодства. Звичайно на перших порах у документах було багато помилок та стилістичних огріхів, як свідчать архівні матеріали, проте справа зрушила. Підтримали подібні починання й редактори тутешніх видань. Вже 14 травня 1918 р. відповідальний за верстку «Вісника губерніального старости» звертався до суддів Волині із вимогою подавати йому до друку оголошення і статті виключно державною українською мовою [6, арк. 21].

Посилена увага до нормалізації судочинства та вдосконалення судової системи засвідчувала прагнення уряду практичними кроками забезпечити пріоритети законів та їх неухильне дотримання [44, с. 108]. Разом із тим, складна внутрішньополітична ситуація, яка змушувала гетьмана і його уряд балансувати на грані і знаходити компроміси, не дала змоги вповні контролювати виконання законів на місцях. Реалізація законодавчих інновацій, як свідчить практика, цілковито залежало від ініціативи та відданості українській справі регіональних управлінців та чиновників, в т.ч. і суддів.

Прийшовши до влади, Директорія теж взялась до реформ судочинства і у першу чергу місцевого. 19 лютого 1919 р. прийнято Закон «Про вибори та призначення мирових суддів». За ним всі судді і голови з'їздів, призначені за часів правління П. Скоропадського, вважалися звільненими, але такими, що «продовжують тимчасово виконувати свої обов'язки до обрання законним шляхом нових мирових суддів». При цьому міністр юстиції мав право призначати відповідних чиновників судового відомства на термін до 1 січня 1921 р. у тих місцевостях, де їх вибори не відбулись до 3 червня 1919 р., або коли не буде обрана все належне число суддів відповідно за штатом. Згідно законодавства Директорії мировим суддею міг стати не менш, чим 25-річний чоловік з середньою освітою або відомий як корисний громадський діяч та з досвідом роботи у судових установах понад три роки. Не могли бути обраними особи, засуджені за спекуляцію, а також за образу

національної, честі та гідності громадянина УНР, або яких виключено зі служби на підставі вироку суду [38, с. 104].

Реалізація наведених правових норм на Волині завдала немало клопоту мировим суддям. Так, лише у Житомирському з'їзді звільнено із посад сім гарних спеціалістів тільки за те, що вони призначались гетьманом П. Скоропадським. Не змінили ситуацію ні гарні відгуки безпосереднього керівництва звільнених, ні звернення місцевої громадськості. Судді Ф. Рожнятовський та К. Данько залишились відповідно закону «виконуючими обов'язки» до моменту обрання нових посадовців [12, арк. 9-9 зв.].

Закон «Про поширення компетенції мирових суддів по карним та цивільним справам та про підвищення грошової кари за провини» було прийнято 31 жовтня 1920 р. За ним, мирові судді могли розглядати цивільні позови до 10 000 руб., якщо його подали до 1 січня 1920 р. також збільшувались і всі штрафи, які призначались до цього. До відання мирових судів належали кримінальні провадження, де міра покарання визначалась у вигляді штрафів до 60 000 руб.

Відтепер за крадіжку, шахрайство, привласнення та розтрату державних коштів винні підлягають мировому суду, коли ціна захопленого не більше 100 000 руб., а також у тому випадку, коли ціна самовільно зрубаного, викраденого чи понівеченого дерева не перевищувала 50 000 руб. У випадку, коли грошовий штраф, призначений мировим суддею і не заплачений впродовж двох тижнів з дня набуття вироком законної сили замінювався на позбавлення волі від семи діб до року ув'язнення. При цьому арештантів повинні були використовувати на примусових роботах замість не виплаченого грошового стягнення [60, с. 298-304].

Стан злочинності та судові практики мирових суддів. Волинь завжди була досить криміногенним регіоном, чому сприяло її прикордонне розташування, перебування у смузі осілості євреїв, бідність та пияцтво, а також «...різномірність населення, подекуди дуже вже пронирливого...» [1, арк. 100]. Ситуація ще більш ускладнилась у період війни та революції початку ХХ ст. Тоді далася взнаки близькість Південно-Західного фронту, що проходив безпосередньо по території губернії. У воєнний час місцевість просто наводнили біженці, переміщення та заняття яких майже не відстежувались владою. За даними офіційної статистики,

станом на 1 серпня 1918 р. тут мешкало 1054781 чол. і переміщених осіб серед них було 216601 чол. (21%!)). Найбільше «тимчасових поселенців» проживало у трьох західних повітах: Луцькому – 47825 чол. (44,9%), Новоград-Волинському – 40847 чол. (28,5%), Дубенському – 36000 чол. (47%) [20, арк. 19]. Невизначеність становища, відсутність роботи та засобів до існування, а також перебування у чужорідному середовищі штовхали цих людей на скоєння злочинів.

Вагомим фактором зростання злочинності у волинському краї стали війна та революція. Під час Першої світової змінилися владні пріоритети: останні сили були кинуті на продовження бойових дій і менше уваги приділялось внутрішньополітичній обстановці, боротьбі із злочинністю. Країною постійно пересувались великі маси людей – військові частини, поранені, біженці – і в їх середовищі зловмиснику просто було загубитись і залишитись безкарним. Тоді багато справ у суді припинялись «за нерозшуканням винного» [14, арк. 29]. До того ж війна переломила свідомість багатьох військовиків: те, що у мирний час сприймалось як аморальне, неприпустиме, вражаюче своєю жорстокістю і несправедливістю, у воєнному сум'ятті було вже звичайним, буденним і цілком можливим. Тому саме солдати стали сприятливим ґрунтом для зародження і поширення більшовизму, який закликав заради загального блага проявити революційну принциповість, безжалісність та непримиренність відносно класових ворогів та їх прихвостнів. У кримінальних зведеннях і звітах із різних куточків Волині читаємо: «...випадком скористались дезертири, агітатори, солдати та напали на працівників, що перевозили бочку спирту із винокурного заводу до Житомира, рідину тут же випили, а діжку розбили і спалили...» [15, арк. 1], «вночі 5 січня 1918 р. невідомі особи на вантажівці та у солдатських шинелях і масках проникли у Старокостянтинівський очисний склад...» [15, арк. 14], «4-5 лютого 1918 р. у маєток Цурково з'явився натовп на чолі з матросом Петром Лук'янчуком, які розграбували майно на суму 55068 руб.» [17, арк. 46].

Часта зміна урядів в Україні у 1917-1919 рр., які видавали іноді протилежні за змістом розпорядження, та, як наслідок, фактична відсутність реальної влади на місцях також сприяли збільшенню кількості правопорушень і зловживань службовим становищем. Особливо незavidним був моральний стан службовців

міліції та згодом Державної варти. Як свідчать архівні матеріали, вони вчиняли найрізноманітніші дисциплінарні проступки, що явно не сприяло зміцненню їх авторитету та встановленню законності у суспільстві. Приміром, багато правоохоронців з'являлось на службу у нетверезому вигляді [18, арк. 34]; при виконанні доручень дозволяли собі безоплатно користуватись продуктами населення, а іноді і відбирали продовольство силою та погрозами [18, арк. 52]; старшина і козаки-міліціонери звільняли осіб заарештованих, навіть тоді, коли їм інкримінуються важкі злочини [19, арк. 121]. Не кращим подекуди було й становище адміністративної влади: «...у Зв'ягелі отаман Литвин діє насиллям і свавіллям не рахуючись ні з місцевою цивільною владою, яку він систематично принижує і дискредитує, ні з громадськими українськими організаціями. Низка безтактних антиреспубліканських дій отамана Литвина, постійно п'яного, викликає у населення озлоблення і спротив українському урядові... на місці створюється анархія...» [20, арк. 313]. Додавали масла у вогонь і австро-німецькі війська, які перебуваючи на українських землях, мародерствували, розпоряджались майном та життям місцевих мешканців [20, арк. 314].

У цих складних умовах продовжували свою нелегку роботу щодо здійснення правосуддя та залагодження локальних конфліктів мирові судді краю. У 1917-1919 рр. один суддя Житомирського мирового з'їзду у середньому розглядав 404 кримінальних та 287 цивільних справи, при чому 60% проваджень завершувалось протягом двох-трьох місяців, 39,5% тривали до шести місяців і тільки 0,5% з незалежних причин тягнулись більше року. При цьому лише 7% вироків було оскаржено у вищій інстанції [21, арк. 6-7 зв.].

Наведені показники переконливо доводять ефективність мирового судочинства та професіоналізм суддів. Цікаво, що останні приймали рішення не зважаючи на політичну кон'юктуру, а беручи до уваги лише закони та почуття справедливості. Приміром, керівник Луцької Державної варти 19 липня 1918 р. скаржився Волинському губернському старості, що мирові суди розглядають справи відповідно нормативних актів та суб'єктивних переконань і зовсім не зважають на розпорядження місцевої адміністративної влади щодо посилення карності та репресивності правосуддя щодо селян [16, арк. 32]. В іншому випадку, 3 липня 1918

р., із Житомира до Заславля надіслано телеграму про значні заворушення місцевих селян, які чинять вагомі збитки поміщику Парневському, та рекомендовано застосувати військову силу для придушення виступів. Однак, вже 8 серпня повітовий староста звітував керівництву, що за безпосередньої участі мирового судді суперечку вирішено мирно, без залучення солдат [22, арк. 50-51].

Серед видового різноманіття злочинів переважали правопорушення, характерні для військового часу та встановленої на місцях анархії: образи честі (30%), крадіжки (21%), погрози і насилля (19%), хуліганство, бешкет, непокора владним органам (12%), порушення військового статуту (9%) та інші (9%). Що ж до виконання вироків судів, то існували певні труднощі: лише 71% виконавчих проваджень завершувались у поточному році [21, арк. 24-26]. Це пояснювалось як об'єктивними причинами (не розшукання відповідача, відсутність у нього майна, на яке могло бути звернене стягнення; прохання самого позивача про відстрочку виконання), так і суб'єктивними (непрофесіоналізм деяких судових приставів, завантаженість їх іншою роботою, відсутність коштів на роз'їзди та листування) чинниками.

Умови служби суддів. Ще більш героїчною та подвижницькою виглядає робота мирових суддів з огляду на матеріальні умови їх діяльності. 19 січня 1918 р. члени Житомирського мирового з'їзду написали колективного листа у Міністерство із проханням збільшити їх жалування, посилаючись на значне дорожчання життя, розповсюдження спекуляції. Підписанти стверджували, що «хоча суддя і є представником вищої влади у провінції, проте змушений вести злиденний спосіб життя – ходить обірваний, не може виховувати гідно своїх дітей та лікуватись при потребі, утримувати слуг і живе напівголодним» [8, арк. 1-1зв]. Незважаючи на те, що подібні клопотання надходили з усіх куточків країни, зрілу відповідь вони знайшли лише восени, коли гетьман П. Скоропадський 19 листопада 1918 р. підписав закон «Про відсоткові додатки до утримання чиновників судового відомства та одноразову допомогу на дорожнечу» [23, арк. 2].

Ще однією складністю революційного часу було квартирне питання. Наплив біженців у губернію, а також руйнування будівель через військові дії майже унеможливив найм гідного приміщення для камери мирового судді чи з'їзду. Для судового відомства будинки виділялись за залишковим принципом, а це означало їх

погану якість та дороговизну. Мировий суддя сьомої дільниці В. Цвілінський 15 квітня 1918 р. звернувся до керівництва із клопотанням про допомогу у підшуканні житла, бо майже всі приміщення вражені грибком і вкриті вологою, температура у камері взимку не перевищує семи градусів Цельсія, у кімнатах темно, а власник все одно збільшує плату вдвічі, адже інших варіантів немає [8, арк. 21]. Гласний Житомирської міської думи Й. Скаковський 18 вересня 1918 р. свідчив, що у мирових судах дуже важка обстановка – там душно, а у зимовий час і холодно, тому учасникам судових процесів доводиться проводити у камері декілька нелегких годин [24, арк. 3].

У скрутному становищі перебували й канцелярії судових установ, до обов'язків яких належало укладання статистичної звітності, ведення і облік листування із державними органами, видача довідок та інше. Щороку обсяги роботи збільшувались у геометричній прогресії, тоді як оплата праці діловодів та писарів залишалась незмінною [2, арк. 3-4]. Тому цілком зрозумілою є значна плинність кадрів на цих посадах (термін служби – 2-4 місяці), оскільки мізерна платня не могла забезпечити засобів прожиття. З огляду на це, суддя п'ятої дільниці Житомирського мирового округу констатував у своєму зверненні до керівництва, що становище його канцелярії у зв'язку із одночасним звільненням обох писарів стало безнадійним, а у випадку залишення служби ще й секретарем, то й зовсім – катастрофічним [6, арк. 33 зв.].

Таким чином, і в складний період революційних перетворень мирові суди Волині продовжували здійснювати правосуддя у регіоні та надавати населенню кваліфіковану юридичну допомогу. Визнаючи ефективність їх роботи та прагнучи використати суддів для утвердження своєї влади на місцях, українські уряди й надалі розвивали мирову юстицію. Судовими реформами розбудовувалась структура та щораз збільшувалась компетенція місцевих судів. При чому кожна нова влада, розуміючи важливість та авторитетність суддів для локальних громад, хотіла мати певність у лояльності цих чиновників, тому й проводила кадрові «чистки». Однак нетривалість перебування на посту того чи іншого політичного угруповання не давали змогу довести задумане до кінця і, як наслідок, одні і ті ж люди, щоправда у ролі «виконуючих обов'язки», вершили правосуддя і надалі.

На Волині мирові судді, будучи досвідченими юристами, благонадійними громадянами та у більшості випадків високоморальними особистостями, залишилися чи не єдиними дійсними вартівими спокою, законності і правопорядку. Адже до них ходили не лише за правдою, але й просто за порадами у вирішенні житейських труднощів. Для селян їх авторитет був беззаперечним, місцеві судді самі стали уособленням народної справедливості. Вони своїм словом могли впоратись із тим, чого не могли зробити цілі військові команди – вгамувати розбурханий революційними ідеями натовп та відновити громадський порядок. Разом із тим, хоча влада і сподівалась на працю цих патріотів у розбудові державності, проте знову не подбала про гідне матеріально-технічне забезпечення. Забуті та приречені на бідове існування судді у розв'язанні труднощів могли сподіватись лише на власні освіту та багатий професійний і життєвий досвід.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний історичний архів України в м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф.442, оп.181, спр. 425, ч. 1.
2. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 528, спр. 104.
3. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. 167, Оп. 1, спр. 8, 22, 35, 36, 38, 41, 48, 51, 54, 57, 58, 63, 70, 71, 73, 80, 101, 103, 113, 118, 135, 151; Державний архів Волинської області, ф. 292, оп. 1, спр. 75, 93, 95.
4. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 372.
5. Держархів Житомирської обл., ф. 171, оп. 1, спр. 937.
6. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 469.
7. Держархів Волинської обл., ф. 8, оп. 1, спр. 33.
8. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп.1, спр. 448.
9. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 38.
10. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп.1, спр. 63.
11. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп.1, спр. 53.
12. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп.1, спр. 451.
13. Держархів Житомирської обл., фр.1644, оп.1, спр. 19.
14. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 409
15. Держархів Житомирської обл., фр. 1644, оп. 1, спр. 2.
16. Держархів Житомирської обл., фр.1644, оп.1, спр.3.
17. Держархів Житомирської обл., фр. 1644, оп. 1, спр. 17.
18. Держархів Житомирської обл., фр. 1644, оп. 1, спр. 4.
19. Держархів Житомирської обл., фр. 2399, оп. 1, спр. 1.
20. Держархів Житомирської обл., фр. 2399, оп. 1, спр. 19.
21. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп.1, спр. 457.
22. Держархів Житомирської обл., ф. 1644, оп.1, спр. 27.
23. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп.1, спр. 481.
24. Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп.1, спр. 456.
25. Вернадский В.И. Дневники (октябрь 1917 – январь 1920). / В.И. Вернадский. – К.: Наук. думка, 1994. – 289 с.
26. Виленский Б. В. Судебная реформа и контрреформа в России / Б. В. Виленский. – Саратов, 1969. – 219 с.
27. Винниченко В. Відродження нації. / В. Винниченко. – Ч. 2. – 328 с.

28. Вовк Ю. Є. Створення Центральною Радою судової системи в Україні (1917 – 1918 рр.) / Ю. Є. Вовк // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету ім. Лесі Українки – Луцьк, 1999. – Вип. 4 – С. 9–15.
29. Вовк Ю. Є. Судові органи Української Народної Республіки та Української Держави (1917–1920 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 / Ю.Є. Вовк. — Львів, 2000. — 19 с.
30. Воробейникова П. У. Преобразование административно-полицейского аппарата, суда и тюремной системы в России во второй половине XIX века / П. У. Воробейникова, А. Б. Дубровина – Киев, 1973. – 66 с.
31. «Грамота до всього українського народу» // Державний вісник. — 1918. — 10 травня. – С. 1.
32. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. / Я. Й. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
33. Гуцалюк І. О. Суд та судочинство в Західній Волині за Гетьманату П.Скоропадського / І. О. Гуцалюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2010. – Вип. 1. – С. 50–58.
34. Гуцалюк І. Судова система Української Центральної Ради / І. Гуцалюк // Матеріали II Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 90-річчю Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, 2–3 жовтня 2009 р.). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 64–68.
35. Державний вісник. – 1918. – 13 червня. – С.1.
36. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М.: Наука, 1983. – 394 с.
37. Ефремова Н. Н. Министерство юстиции Российской империи 1802-1917 гг. / Н. Н. Ефремова - М.: Наука, 1983. – 149 с.
38. Єфремова Н. В. Суд і судочинство в УНР, Українській державі, ЗУНР (1917-1920 рр.): монографія / Н.В. Єфремова, Б. Й. Тищик, В. Т. Марчук. – Одеса-Львів: «Фенікс», 2007. – 275 с.
39. Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 / В.В. Землянська. — Х, 2002. — 20 с.
40. Землянська В. Про судове законодавство гетьмана Скоропадського / В. Землянська // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид. – 2000. Вип. 35. – С. 95–99.
41. Землянська В. Судова система в Україні після Лютневої революції 1917 р. / В. Землянська // Закон і бізнес. – 1999. - №33. – С.15.
42. Козинець І. Ю. Державотворчі процеси на Волині в добу Гетьманату П. Скоропадського: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст наук за спец. 07.00.01 / І. Козинець. – К., 2009. – 248 с.
43. Кони А. Ф. Из записок судебного деятеля / А. Ф. Кони. – М., 1966. -387 с.
44. Копиленко О.Л. Держава і право України. 1917–1920 / О.Л.Копиленко, М. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
45. Кучерук О. Київ 1917–1919. Адреси. Події. Люди. / О. Кучерук. — К., 2008. – 327 с.
46. Меліхова Ю. Суд і суддя в історичній реальності (від Київської Русі до сьогодення) / Ю. Меліхова // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – №1. – С.217-228.
47. Мироненко О. М. Генеральне Секретарство (Міністерство) юстиції УНР // Українське державотворення: не витребуваний потенціал: словник-довідник / О. М. Мироненко. – К.: Либідь, 1997. – 560 с.
48. Мироненко О. М. Світоч української державності: політико-правовий аналіз діяльності Центральної ради / О. М. Мироненко. – Київ, 1995. – 327 с.
49. Мироненко О. М. Судові реформи за гетьмана П. Скоропадського / О. Мироненко // Правова держава: щорічник наукових праць. – К, 1996. – Вип. 7. – С. 206–220.
50. Михайленко П. П. Перший декрет про народний суд в УРСР / П.П. Михайленко. – Львів, 1957. – 28 с.
51. Мишуга Д. Л. Які тепер суди на Україні? / Д. Л. Мишуга. - Кам'янець: Видання «Стрільця», 1919. – 31 с.
52. Мусієнко В. Українізація органів державної влади в Гетьманській державі П. Скоропадського / В. Мусієнко, О. Машевський // Розбудова держави. – 1996. – № 2. – С. 38–48.

53. Павленко Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. / Ю. Павленко, Ю. Храмов. – К.: Манускрипт, 1995. – 261 с.
54. Рум'янцев В. Судова система в Україні за часів Директорії / В. Рум'янцев // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4(27). – С. 84-94.
55. Рум'янцев В. Судова система в Українській державі гетьмана П. Скоропадського / В. Рум'янцев // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2(25). – С. 77-90.
56. Скоропадський П. Спогади / П. Скоропадський. – Київ-Філадельфія, 1995. – 356 с.
57. Соломенко В. М. Правові основи Української Держави гетьмана Павла Скоропадського / В. М. Соломенко, В. В. Соломенко // Питання нової та новітньої історії: міжвідомчий науковий збірник. – К, 1998. – Вип. 44. – С. 66–80.
58. Сусло Д.С. Развитие органов правосудия и их деятельности в УССР (1918-1972 гг.) / Д. С. Сусло. – Киев, 1973. – 41 с.
59. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.) / О. Тимошук. – Х.: Видавництво університету внутрішніх справ, 2000. – 462 с.
60. Уряди України ХХ ст. Науково-документальне видання / під ред. С.В. Кульчицький. – К.: Наукова думка, 2001. – 608 с.
61. Щербина П. Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине / П. Ф. Щербина. – Львов, 1974. – 190 с.
62. Яременко О. Система центральних органів державного управління Української Держави (квітень-грудень 1918 р.) / О. Яременко // Вісник Укр. Акад. державного управління при Президентів України. – 1998. – № 4. – С. 40–47.
63. Ярмиш О. Н. Судові органи царської Росії в період імперіалізму (1900-1917 рр.) / О. Н. Ярмиш. – Київ, 1991. – 85 с.

Panchenko V. WORLD VOLINES COURT ON THE VALUE OF LEGAL AND REGULAR IN THE YEAR OF UKRAINIAN REVOLUTION OF THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

***Introduction** The transformational processes occurring in Ukraine today have necessitated the search for new forms of the judicial system organization. The system should be effective, simple and accessible to the public. Most of these requirements correspond to the Peace Court, which under different names has been successfully operating in England, Israel, Italy, Switzerland, the USA and Canada. Therefore, today it is important to study the practice of its formation and development.*

***Goal:** based on the analysis of the normative framework of the peace courts functioning in 1917-1919, their judicial practices and conditions of activity, to determine the degree of effectiveness of local justice and its role in establishing the rule of law and order in the Volyn province during the National Revolution.*

***Results** After the formation of the Ukrainian governments, the judicial reforms were launched, which changed the structure and competence of local courts. In 1917-1919, the Higher Regional Courts were closed, and their cases were transferred to peace courts. From 1919, the latter could consider the claims worth up to 10,000 rubles and criminal cases with losses of up to 60,000 rubles. Peace judge Petro Ilkevich, commenting on these changes, with pride and sadness said: "No state in the world has such a judicial individual power with such an extensive competency as our peace justice!" The judge's doubts and anxieties were due to big amounts work that judges had to perform then.*

The Ukrainization of the judicial process became a difficult issue during the judicial reform. The relevant law was adopted on March 1st, 1918, but it was not fully implemented. The shortage of funds, professionals and time prevented its implementation. However, given the enthusiasm of the Volyn judges, their documentation was conducted in Ukrainian already in 1918. The increased attention to the jurisdiction normalization and the improvement of the judicial system testified the Government's desire to ensure the priority of the laws and their strict observance by practical steps. At the same time, the complicated internal political situation, that forced the government to balance on the verge and find compromises, did not allow to fully control the implementation of laws on the ground. The implementation of legislative innovations, as practice shows, completely depended on the initiative and commitment of regional managers and officials, including judges, to the Ukrainian endeavor.

The overthrow of autocracy and the proclamation of the national power in the face of the Central Rada, along with the wave of popular upheaval and revolutionary enthusiasm, caused the growth of crime, looting and local anarchy. In 1917-1919, one judge at Zhytomyr Peace Congress on average considered 404 criminal and 287 civil cases, with 60% of the proceedings being completed within two or three months, 39.5% lasting to six months and only 0.5% due to independent reasons lasting more than a year. At the same time, only 7% of the sentences were appealed in higher courts. These indicators convincingly prove the effectiveness of the legal process and the professionalism of the judges who made decisions regardless of the political conjuncture, taking into account only the laws and the sense of justice.

Difficult financial situation made it complicated for peace judges to fulfill their duties. For example, V. Lebedinsky, the head of the peace congress, wrote: "Although the judge is a representative of the supreme power in the province, but is forced to lead a poverty-like life – ragged clothes, unable to provide a decent education to his children, be treated if necessary and hold servants, he lives half-starved." The housing issue also remained unresolved. The influx of refugees to the province, as well as the destruction of buildings through military operations, made it virtually impossible to rent a decent room for the court. The buildings for courts were allocated on a residual principle, which meant their low quality and high cost. Due to small salaries, the court offices remained without scribes and secretaries. This made judges, tired of their direct duties, stay late in the evening to complete the documents themselves.

Conclusion. *In 1917-1919s, the Volyn peace courts continued to administer justice in the region and provide qualified legal assistance to the population. Ukrainian governments have taken measures to build the structure and increase the competence of local courts, but ignored the logistical support of judicial activities. At the same time, education, rich professional and life experience helped peace judges partially solve these difficulties.*

Key words: *the Ukrainian Revolution, peace justice, Volyn province, competence, justice, order.*

Panchenko V. WORLD VOLINES COURT O WARTOŚCI PRAWNEJ I REGULARNEJ W ROKU UKRAIŃSKIEJ REWOLUCJI POCZĄTKU XX WIEKU

W artykule, opartym na analizie szerokiej gamy źródeł archiwalnych, przeanalizowano podstawę normatywną działalności sądów światowych w latach 1917-1919, ich praktyki sądowe i warunki pracy. Ustalono, że pomimo trudnych okoliczności, sądy pokoju wołyńskiego nadal zarządzają wymiarem sprawiedliwości w regionie i zapewniają wykwalifikowaną pomoc prawną dla ludności. Ukraińskie rządy podjęły kroki w celu zbudowania struktury i zwiększenia kompetencji lokalnych sądów, ale zignorowały logistyczne wsparcie działalności sądowej. Autor konkluduje o wysokiej skuteczności lokalnych postępowań sądowych i ich znaczącej roli w ustanowieniu rządów prawa i porządku na Wołyniu w okresie rewolucji narodowej.

Słowa kluczowe: *ukraińska rewolucja, światowa sprawiedliwość, Wołyń, pokojowy kongres, kompetencje, legalność, prawo i porządek.*